

SZEMLE

AZ ERKÖLCS ÉS AZ ÍRÓ

(„A céda és a szűz” olvasása közben)

A 70 éves Tersánszky J. Jenőnek

Az irodalmat kóstolható fiatalság felelőtlen gyönyöréből integet át számomra a két kis cselédlány, Veronka és Ágnes története mind a mai napig: a hajdani koranyári délutánok, melyeken ezt a regényt a barnahátú *Nyugat*-kötetekből zakatoló dobhártyával kiloptam a magam szíve számára, nem sápadtak el, nem tudta az idő pernyéje befedni őket. De a kor gyanúja kikezdté bennem is: vajon jogosan él-e úgy emléke, mint Tersánszky egyik legmesteribb írásáé, nem csak a fiatalos hevülékenység, a szexuális merészségnek a művészettel való összetévesztése írta-e be jogtalanul oly mélyre a szívembe? Ezt még fokozta az is, hogy úgy tudtam: annak idején a szerzőt e művéért perbe fogta az ügyész, mert szemérem elleni vétket talált benne...

Most újra olvastam, s mint felnőtt, ki gyermekkorá csodakastélyának kertjébe téved s ámulva látja: mi sem ment össze, sőt talán nagyobb és szebb lett minden fa, bokr, virág — örömteli meghatódással üdvözlöm ezt a kisregényt. Remek ez, melyen nem fog az ügyész vádja, az olvasó később belemagyarázott gyanúja, az idő salakja.

*

Mégsem csodálkozom az ügyészen. Egy államrendes úriember erkölcsi érzékét sértenie kellett ennek a történetnek, mely végletes és közönséges, mindennapos és rendkívüli egyszerre. Úgy mindennapos, és úgy végletes, ahogy csak az igazi műalkotás lehet az: alaphelyzeteiben közönséges, kifejeletében, feltárulkozásában rendkívüli; ha nem félnék attól, hogy műfaji problémákat pedzegetve Tersánszky neve árnyékában menthetetlenül kihívom homéri kacaját, azt mondanám: ez a tipikus alkotásnak, a tipikus ábrázolásnak csálhatatlan panaceaja — annál csálhatatlanabb, mert ezt művi úton, szintetikus, hideg eljárással megvalósítani úgy sem lehet, ennek a titka az író

lelkében, látásában megnyilatkozó sajátos tehetségében rejlik. Mert vannak-e közönségesebb dolgok, mint a megcsott lány, aki elmegy szolgálni; a fiú, aki katona s utána megnősül; a leány, aki városon felnöve szinte kicsikortól beletanul abba, hogy a cukrot magasra kell tartani s csak jóáron odaadni; mint az ostoba mérnök, aki ráfizet az üzleteire, s a ravasz pallér, aki még a mérnök rossz üzletein is keres — és így tovább, sorolhatnám napszállatig? De ahogy ezek a mindennapi dolgok összecsoportosulnak: ahogy Veronka férfiisége egyben a jószág és lágység asszonyi példájává nő, ahogy Ágnes forróvérű, hidegfejű számítgatásai az agybeli ocsmány cédaság jegyét sütik a szűz testre, ahogy Jantyyik fel-feltűnő undorító s egyben nevetséges figurája az egész falusi oligarchiába ojtott basztard-kapitalizmus sötét árnyékát veti a vergődő mérnökökre, sárló cselédekre és üzekedő diákokra — mindez bizony, akarva-akaratlan több mint érdekes történet, mint mindennapi esemény sor: ez már kor, jellem, környezetábrázolás.

*

Kerülgetjük a forró kását, de a hajdani ügyészúrhoz még nem léptünk közelebb. Mi volt hát izgalma oka? Igaz, *A céda és a szűz*ben Tersánszky nem hallgat arról, hogy az embereknek testük is van, s nemcsak rózsaláncot illesztenek egymás homlokára; sőt nyugodt szóval elárulja azt is, hogy a testi szerelemnek vastkos, sőt a néző számára nem egyszer gusztustalan mozzanatai is vannak. Ez háborította volna fel az ügyészt? A pornográfiát üldözte?

Azt hiszem, a vádiratában, melyet látni, ismerni szerencsém nincsen, a pornográfia ellen kelt ki. Az ügyész úrról különben nem tudok semmit, még a nevét se, de el tudom gondolni, hogy ha elég intelligens ember volt, akkor irodája magányában, míg lángszavakból font ostorral hajkurászta vádbeszédé-

ben a pornográfiát, egy őszinte pillanatában felsőhajthatott: — Uramisten, ha ez csak pornográfia lenne, de kár lenne ellene ennyi tintát pocékolni!

Mert akkor ő is tisztában lehetett volna vele, hogy a pornográfia — ha valóban az, vagyis nem tesz mást, mint önmagáért és kiadósan ábrázolja a testi szerelem technikáját, elsősorban korhatáron aluli és felüli olvasók szexuális ingereinek bizsergetésére — az nagyon is erkölcsi világrendes dolog, nem szítja, hanem eltereli az indulatokat, mint a bordély, mint a rulettklub; úgy támogatja a polgári világot, mint a külső támpillér, mely tén csúfítja az épületet, de a tartósságát biztosítja.

Nemcsak *A céda és a szűz*, de az egész Tersánszky veszélyessége abban rejlett, hogy nem a másik oldaláról hirdette a burzsoá morált, hanem azon kívül beszélt, arra dobálta gúnyja és megvetése köveit; hogy nem a szabadosságot, a cédaságot hirdette, hanem nagyon is szigorú belső erkölcsi normák heroldjává szegődött írásalban.

Ha Veron történetére hallgatunk, egyszerre megértjük: az író a természet gyermeke, aki az ösztön erkölcsét érzi át, az ösztönök természetes kielégülésének erkölcsösését hirdeti. Ennek jegyében fordul minden morál ellen — s elsősorban természetesen a polgári morál ellen — amely társadalmi és anyagi, vallási és kaszt-kötelékkel akarja lenyűgözni a szabad és boldogságra törekvő embert; amely érzései és vágyai nyílt és őszinte bevallása helyett ezeknek elleplezésére, lehazudására, az örömeiket kötelességgé keserítésére, az élvezetnek — vagy bánatnak, vagy keserűségnek — tökécsítésére törekszik, akár az egyén, akár a társadalom érdekében vagy jelszava alatt.

A társadalomtól béklyóba nem vert, életörömet és boldogság-készségét kiélni tudó ember harsogó heroldja Tersánszky; legjobb hőseinek legerősebb lendkerekei mind ebbe az irányba mozognak. Valamiféle, a társadalmi, tételes morállal szemben álló, természeti morál hordozói, hirdetői az ő alakjai; rousseauista tán, de olyan, aki már Nietzschet is ismeri s Freud sem idegen a számára.

Etikai anarchia — süthetnők rá a hangzatos és elrettentő címkét. Talán valóban etikai anarchia, a szónak abban az értelmében, hogy szembefordul minden olyan etikával, szabállyal, renddel, amely az ember természetes boldogságvágyának, életörömeinek korlátozására, gúzsbakötésére szolgál; de nem az, a legkevésbé sem az a szónak etimológiai értelmében, mennyiben nem, egy pillanatra sem, sohasem prédikál valamiféle etikai rendtelenséget, rend-nélküliséget. Az ember rendje az emberi oldal van írva s az maga-

tartás az etikus, amely az ember belső boldogság-vágyát, kiteljesülés-igényét szolgálja: ezt mondja Tersánszky művek egész során át, s talán sehol se határozottabban, mint éppen *A céda és a szűzben*. Fején táncol az a világ, amelyben Ágnes az erkölcsös és Veron a lotyó; állítsuk hát talpára, s mutassuk meg a világnak, hogy a tiszta erkölcs a Veroné, aki szívére s érzékeire hallgat, míg Ágnes, aki számít, aki blúzra, brossra, jegygyűrűre akarja átváltani előbb a hymen-hártyát, majd annak látszatát — az a céda, a züllött, az emberi korcs. A társadalom szemérme ellen talán Veron vétezik jobban, de ez a társadalom hibája; mert a természet szemérme ellen Ágnes a bűnös, ő az, akit nem lehet felmenteni. S elítéltetésének igazi mércéje éppen regénybeli felmagasztaltatása: hogy Jantykne lesz, aki apja lehetne s undorító jelenség, hogy Jantykne lesz s ezzel betetőzi önmagán a természetellenességet.

*

Ez a regény legfőbb mondanivalója, ez izgatta Tersánszkyt, míg megírta művét; de míg ezt a nemes gyöngysort összeillesztette, csak úgy mellékesen, a teljesség és igazság kedvéért hány apróbb drágakövet kellett még beledolgoznia a nyakékkébe!

Hogy mindjárt az egyik legfontosabbon kezdjem: nem balzacizál ő, megadva pontosan színhelyt, időpontot — ha úgy tetszik, lehet ez valami imaginárius bányafalu, kisváros is; de mégis hány észrevétlen, apró elemmel — a gimnazisták bajszával, a plébános és nővére beszédjével, magatartásával, gondoljaival, Jakab katonaságával s ki tudja még mivel — tudja egészen pontosan meghatározni a színhelyt s az időpontot: az első világháború előtti évek s egy kisváros a felsőmagyarországi bányavidék közelében. . . Ezek az elemek annál pregnansabbak, mert maga az író látszólag ügyet sem vet rájuk: természetes a számára, hogy így alakítja, mint természetes a hálnak, hogy vízben úszik; mert nem agy-játékok a számára Veron és Ágnes, hanem hús-vér lények, a társadalomban élő s a társadalomtól szenvedő vagy azon nyereszkeskedő emberek, ezért kénytelen — valóban nem tehet másként — köréjük igaz, hiteles társadalmat, kort, életet szervezni tollával; mert a tudásnál pontosabban érzi, hogy ondanál csak hiába piszkítaná a papírt, mondanivalója kifejezésre nem juthatna. S egy hiteles világban csak hiteles emberek mozoghatnak: ezért kortörténeti hitelű a félhülye mérnök, az eszes, futri felesége s a regény, de Tersánszky egyik legjobb mellékalakja, a cselédlányok véret szívó, a fiatal házaspár életét elkeserítő öreg nagysága, az anyós tökéletesen cizellált fi-

gurája. Pedig csak egyetlen jelenete van s a lányok élete során sem kerül rá szó háromnál többször; mégis mindvégig ott van, hallani a neszezését a konyhában, s tán még a forró, izzadságpárás szerelmi sóhajokban is ott bújkál egy leheletnyi szorongás: csak ki ne hozza a nehézség az öreg nagyságát. . .

*

Végül még egy pillantás a formára. Tersánszky hagyományos módszerével dolgozott: elmondja nekünk azt, amit neki egykor egy bányászasszony mesélt, az a bizonyos Veron. . .

Miért ez a hátralépés? Csak játékoság? Pusztán írói kényelemszeretet: a mesélő-anekdotázó félparaszti, félmunkás nyelvet kényelmesebbé teszi ez a módszer a számára? Tersánszky van olyan művész, hogy ne kelljen ilyen fogásokhoz nyúlania céljai elérésére, saját hiteles írói hangjának az olvasó előtti jogosítására. Azt hiszem, a keretet sok minden diktálja számára: a saját kora stílus-cszményeivel való szembefordulás, az új-fajta hang, új társadalmi kör megszólaltatása, s talán leginkább az, ami a lényegi mondanivalója: ő nem pusztán játszik a

szavakkal, nemcsak agyszülemények kellesmes feltalálója: neki hirdetnivalója van s amit hirdet, hitelt érdemel. E hitel írói alátámasztásának egyik eszköze az, hogy keretbe teszi mondókáját, másra hivatkozik, tanúkkal bizonyít — a népi mesemondó módszerét ölti magára, aki szintén azt hiszi, hogy meggyőzőbb lesz, ha nem sajátjaként adja elő találmányát, hanem mint másoktól hallottat közvetíti. Ma már, lehet, megmosolyogtat ez a ravaszkodás; ma már, bizonyos, Tersánszky egyetlen mondatának több a hitele az olvasó fülében, mint bármilyen hivatkozásnak.

Mert ez a nyelv, ez a tündériesen játékos, a legmegszokottabb mondatban is bukfenetet vető, a legmerészebbet is szemérmesen közlő nyelv az író legnagyobb ereje. Éppen mert sosem használta érdemtelennek közlésére, az az érzésünk, hogy bármit el tudna ennek a révén fogadtatni velünk; olyan a varázsa, annyira beleringat első sorai zenéjével sajátos atmoszférájába, hogy mint az ópiumszívó a pipa után, nyúlunk következő sorai, darabjai, kötetei után. S talán ez a legtöbb, ami írónak elérnie adatott.

Nagy Péter

A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE 1849-IG

(Bibliotheca. Bp. 1957.)

Hosszú várakozás után jelent meg a már annyira várt rendszerezés, a magyar irodalomtörténet első része. A könyv igényeit és terjedelmét tekintve inkább a művelt olvasókhoz szól, mintsem a szakemberekhez, de mindaddig, míg a tervbe vett bővebb terjedelmű, nagyobb apparátussal felvonuló tudományos összefoglalás nem lát napvilágot, jellegénél fogva, a szerzők és a kiadó szándékain túl, ennek a munkának kell vállalnia a tudományos jellegű kézikönyv szerepét is. Előre kell bocsátani, hogy e kollektív munka ebben a minőségben is hasznosnak fog bizonyulni.

A munka első részének tanulmányozása után a recensens nyugodt lelkiismerettel kijelentheti, hogy a könyv kellemes meglepetést keltett. Új irodalomtörténetírásunk fejlődésének abban a szakaszában keletkezett, amikor a kezdet jószándékú, de túlzásokra hajlamos, egysíkú szemlélete oszladozóban volt, amikor a problémalátás újszerűsége az irodalmi jelenségek szélesebb területeinek egybekapcsolását tette lehetővé. Szerencsére — mivel a könyv szövegének első változata nagyjából néhány évvel ezelőtt készült — hiányoznak belőle a bántóan disszonáns hangok, irodalomtörténetírásunk régebbi évtizedeinek azóta újból

felbukkant negatív irányzatai. Nem hibátlan ez a munka természetesen, és semmiképpen sem jelzi elérhető legmagasabb fokok egyikét. Az összkép azonban, ami a könyv szorgos lapozgatása után kialakul, kétségtelenül kedvező. Új irodalomtörténetírásunk szerteágazó, sokrétfű s a legtartózkodóbb tárgyilagosság szemszögéből is nagyszabásúnak mondható kutatásainak, eredményeinek összefoglalása ez a vállalkozás.

A magyar irodalomtörténet hagyományai gazdagok, olyan kiváló művelői, mint Gyulai Pál, Riedl Frigyes és Horváth János felbecsülhetetlen értékekkel járultak hozzá a magyar tudományos gondolkodás gyarapodásához. A most megjelent munka azonban mégis döntő vonatkozásaiban az elmúlt évtized gyökeresen új megállapításaira alapozódik. Irodalomtörténetírás napjainkban a magyar irodalom útjának új rajzát, az értékkála új elrendezését, nemzeti történelmünk menetéhez való következetes hozzáigazítását, s ebből következőleg az anyag elrendezés egy másfajta struktúrájának kialakítását is jelenti. Az előttünk fekvő munka éppen azért értékes, mert az egyetemi előadásokon, tankönyvbéli összefoglalásokon túlmenően, a nyomtatott betű parancsolta felelősséget vállalva érvényesíti, minden